

Doğuş Üniversitesi Dergisi, 12 (1) 2011, 1-16

EKONOMİK KRİZ ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞMENİN GELECEĞİ

ECONOMIC CRISIS INTERNATIONAL RELATIONS AND THE FUTURE OF GLOBALIZATION

Davut ATEŞ

*Dış Ticaret Müsteşarlığı
atedavut@yahoo.com*

ÖZET: 2007 yılının ortasında ABD’de ipotekli konut kredilerinde başlayan kriz 2008 yılının ikinci yarısından itibaren ABD ve Avrupa’da finans krizine yol açmıştır. 2008 sonundan itibaren de bütün dünyadaki reel sektör krizden olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Kriz 1929 yılında başlayan ve İkinci Dünya Savaşı’na giden basamaklardan biri olan Büyük Buhran ile karşılaştırılmaktadır. Hâlihazırdaki ekonomik krizin de küreselleşme ve dünya politikası üzerinde bir kısım etkilerinin olması doğaldır. Krizin sonuçta geçici bir evre olduğu dikkate alınarak bu çalışmada, kriz sonrasında uluslararası sistemde baskın çıkacak eğilimler tartışılmış ve küreselleşme sürecinin değişen yoğunlukta derinleşmeye devam edeceği iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz; Uluslararası İlişkiler; Küreselleşme.

ABSTRACT: The crisis that began in mortgage credits in the middle of 2007 in the United States triggered a financial crisis starting from the middle of 2008 in the U.S. and Europe. At the end of 2008 real sector all over the world began to be negatively affected from the crisis. Current crisis is compared with Great Depression that had begun in 1929 and become one of the steps going to the Second World War. It is very usual to expect that current crisis will have some influences on globalization and the world politics, too. Taking into account that the crisis is a transitional period, in this essay, dominant tendencies in international relations after the crisis are debated and it is argued that globalization process will continue to deepen with changing intensity.

Keywords: Economic Crisis; International Relations; Globalization

JEL Classifications: F50; F51; F52; F59; Y80

1. Giriş

2007 yılının ortasında ABD’de ipotekli konut kredilerinde başlayan kriz 2008 yılının ikinci yarısından itibaren ABD ve Avrupa’da finans krizine yol açmıştır. 2008 sonundan itibaren de bütün dünyadaki reel sektör krizden olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Kriz 1929 yılında başlayan ve İkinci Dünya Savaşı’na giden basamaklardan biri olan Büyük Buhran ile karşılaştırılmaktadır (Stiglitz, 2008a).¹ Hâlihazırdaki ekonomik krizin de küreselleşme ve dünya politikası üzerinde bir kısım etkilerinin olması doğaldır.² Büyük Buhran ve bunu takip eden İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasal alanda Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) kurulmuş, güvenlik alanında dünya iki kutuplu bir sisteme oturtularak her bir blok kendi

¹ Büyük Buhran’ın dünyaya yayılmasında ticaretin, içinde bulunulan krizin yaygınlaşmasında ise finansal piyasaların etkili olduğu ileri sürülmektedir (Stiglitz, 2008b).

² Krizin devletlerin iç ve dış politikalarını etkileme biçimleri için bkz. (Ateş, 2010).

güvenlik yapılanmasını oluşturmuş, ekonomik alanda da doğu ve batı blokları kendi ortak örgütlerini kurmuştur. Güvenlik ve ekonomide blokların farklı örgütleri olsa da, 1960'lardan sonra doğu ve batı arasındaki ticarete ve iletişim imkanlarındaki gelişmenin dünyayı tek bir mekan haline getirmeye başladığı kabul edilmeye başlanmıştır (Robertson, 1992).³ Bu gelişme de dünyada bugün yoğun olarak tartışılan küreselleşme sürecinin odak noktasını oluşturmaktadır (Rodrik, 2009b). Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle doğu ve batı arasındaki siyasal farklılıklar ortadan kalkmış ve küreselleşme süreci hızlanmıştır. Siyaset, ekonomi, toplum, bilgi, güvenlik, çevre ve başka alanlarda dünyanın tek mekanlaşmasına paralel olarak, küresel ortamda devletlerin ve toplumların birbirlerinden olumlu veya olumsuz biçimde etkilenmeleri kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu süreçte 11 Eylül olayı önemli bir dönüm noktası kabul edilmekte (Tepe ve Karatay, 2005) ve küreselleşen dünyadaki güvenliğin değişen boyutuna ilişkin önemli bir ipucu vermektedir.

Soğuk Savaş'tan sonra küreselleşme sürecinin kaydettiği aşama konusunda ikinci önemli dönüm noktasını da 2007 yılında ABD'de başlayan ve 2008'de küresel niteliğe bürünen ekonomik kriz oluşturmaktadır. Krizin genel göstergeleri azalan talep, duran yatırımlar, artan işsizlik, düşen ihracat, oynak hale gelen döviz kurları ve dünya ekonomisindeki büyümenin eksiye doğru kaymasıdır (IMF, 2009). Krizin ulusal ekonomiye getireceği zararların asgariye indirilmesi için ülkeler çeşitli önlemler almaktadır. Bunlardan en dikkat çekenini özellikle gelişmiş ülkelerde, batması kaçınılmaz olan finans kurumlarının kurtarılması yoluyla devletin yeniden ekonomiye girmesidir. Bu gelişme, kapitalist sistemin kamu desteğinden bağımsız bir düzenek olmadığını göstermektedir (Gill, 2000). Kriz nedeniyle devletin üstlendiği işlevler ekonomi alanında artan oranda kamulaşmayı beraberinde getirmiştir (Ateş, 2010). Kamulaşan ekonominin birçok siyasal sonuç ortaya çıkarması da olasıdır. Zira ekonomiyi siyasetten mutlak olarak ayırma imkanı yoktur (Kirshner, 2003). Artan işsizliğe paralel olarak ülkelerde sosyal huzursuzlukların meydana gelmesi, bunların kimi zaman siyasal buhrana dönüşmesi ihtimali bulunmaktadır. Sosyal ve siyasal sorunlar da devletlerin dış politikasına yansiyacak, dolayısıyla küreselleşme sürecini etkileyecektir. Kriz ortamında devletlerin küreselleşmeye şüpheyile yaklaşması beklenebilir.

Buna karşın, krize tepki olarak devletin değişen iç ve dış hareketlerinin kriz dönemiyle sınırlı kalması (Ünal ve Kaya, 2009: 27), krizin ardından tepkisel politikalarla geri adımlar atılması beklenebilir. Zira bugün ülkeler arasında üretim, ticaret, hammadde, teknoloji, sermaye ve bilgi alanlarında tesis edilmiş olan karşılıklı bağımlılık ilişkisi, kriz döneminde baş gösterebilecek içe kapanma, izolasyon veya korumacılığı uzun vadede sürdürülebilir kılacak cinsten değildir (Göksel, 2004). Krizin etkilerinin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla birlikte (Rodrik, 2009b), hem devletin yeniden ekonomiden çekilmesi⁴ hem de dış politikada

³ Bugün tartışılan küreselleşme sürecinin ekonomik alanda gelişmesinde Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşını takip eden dönemde kurulan GATT ve IMF'nin önemli payı olduğu bilinmektedir. Zaten Büyük Buhran ile bugünkü krizi benzer kılan en önemli nokta da burasıdır. Her ikisi de belirli bir içe kapanma ve kriz döneminin ardından küreselleşmeyi teşvik edici etkenler olarak ele alınabilir. Ticaret ve finans piyasasındaki serbestleştirme hareketinin ivme kazanması, kapsamının genişlemesi ve derinliğinin artması, ayrıca belirli ölçülerde disiplin altına alınması küreselleşmeyi etkin kılacak unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

⁴ Krize karşı alınan önlemlerin geçici olduğu düşünülür (Rothbard, 2000: 19-23).

küreselleşmeye olan güvensizliğin ortaya çıkardığı alışkanlıkların terk edilmesi gündeme gelecektir. Öte yandan, küreselleşme süreci geri döndürülemez nitelik taşısa da (Higgott ve Phillips, 1999: 3), yaşanmakta olan krizin durgunluk veya depresyonla sonuçlanması,⁵ kriz sonrasındaki küreselleşme sürecinin yoğunluğunu etkileyebilecektir. Ayrıca, yaşanan krizin önemli bir ders olarak ele alınması, kriz sonrası uluslararası politikada devletlerin benimseyeceği yeni eğilimlerde krizin bıraktığı mirasın izlerinin görülmesi ve küreselleşmeye muhalefetin bu süreçte önemli roller üstlenmesi (Nanto, 2008: 2-3) olasıdır.

Bu kapsamda çalışmada, durgunluk veya depresyon ihtimallerine bağlı olarak krizin ardından uluslararası ilişkilerin görünümü incelenmiş ve küreselleşmenin hangi yönlerde ve nasıl derinleşmeye devam edeceği tartışılmıştır. Her ne kadar küreselleşmenin devletleri gittikçe etkisiz kıldığı kabul edilse de (Holton, 1998), krizin ardından şekillenecek olan uluslararası ilişkiler sistemi ve bu sistem içinde karar verici bulunan büyük güçlerin tutumları küreselleşmenin seyri üzerinde etkinliğini koruyacaktır.⁶ Kısa bir kriz analizinin ardından çalışmada, uluslararası ilişkilerin kriz sonrası resmi, serbest piyasa mantığında dönüşüm yaşanması; çok taraflı işbirliği alanlarının çeşitlenmesi; güvenlik anlayışının içeriğinin değişmesi ve küresel boyuta çekilmesi; uluslararası kurumların yenilenmesi ve çeşitlenmesi; bölgeselleşme ve etki alanı politikasının geri dönmesi olarak beş başlık altında ele alınmış ve bunlarda kaydedilecek ilerlemenin küreselleşmeyi değişen yoğunlukta derinleştireceği iddia edilmiştir.

2. Küresel Ekonomik Kriz

Bugün yaşanmakta olan küresel ekonomik kriz 2007 yılının ortasında ABD’de ipotekli konut kredilerinde ortaya çıkmış ve 2008 yılının ikinci yarısında ABD’deki bazı finans kuruluşlarının batmasıyla küresel bir boyut kazanmaya başlamıştır. Krizi çok az sayıdaki iktisatçı öngörebilmiş, ayrıca nedenleri konusunda tam bir anlaşma ortaya konmamıştır. Elbette insanların harcamaktan kaçınmaları, tüketimin düşmesi, üretimin olumsuz etkilenmesi ve sonuçta işsizliğin artması krizin genel bir açıklamasını vermekte ve başlangıç noktası olarak da ABD’de şişen emlak balonlarına dayanmaktadır (Shiller, 2010b).⁷ Krizin ortaya çıkışında ipotekli konut piyasasındaki güven kaybının yok olması başat faktör konumundadır (Stiglitz, 2008a).

Başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülkede finans kuruluşlarının kurtarılması yönünde paketler hazırlanmış ve uygulanmıştır. Ancak bu paketleri yenileri takip etmiş ve krizin kısa sürede atlatılamayacağı anlaşılmıştır. Bu konuda devletler arasında ortak politikaların belirlenmesi amacıyla girişimler de başlatılmıştır. Bu kapsamda, 2009 yılında G-20 merkez bankaları ve başlıca düzenleyici kuruluşların

⁵ Ekonomide üst üste iki çeyrek küçülme yaşanması durgunluk (resesyon), durgunluğun daha fazla uzaması ise depresyon (bunalım) olarak ele alınır (Gedik Yatırım, 2008: 2). Çalışmada, mevcut krizin durgunluk veya depresyon durumlarına bağlı olarak uluslararası ilişkilerde ortaya çıkacak eğilimler ve küreselleşmenin geleceği tartışılmış, ancak krizin bu olasılıklardan hangisiyle sonuçlanacağı konusunda bir öngörüle bulunulmamıştır. Krizin durgunluk biçimindeki seyri iyimser, depresyona dönüşmesi ise kötümser senaryoları gündeme getirecektir (Ünal ve Kaya, 2009: 30-32).

⁶ Kriz sonrası uluslararası sistemin düzenlenmesinde en etkin ülkelerden biri olma vasfını koruyacak olan ABD’nin benimseyeceği politikalar konusunda bkz. (Samans, 2008).

⁷ Krizin ABD’de ortaya çıkışı ve gelişimi için bkz. (OECD, 2008).

katılımıyla oluşturulan Finansal İstikrar Kurulu (Financial Stability Board), G-20 zirvelerinde alınan kararların dünya çapında uygulanabilmesi amacıyla oluşturulmuştur (Shiller, 2010a). Zira küresel bazda ortaya çıkan krizin en önemli nedenlerinden biri olarak istikrarlı olmayan bankacılık sektörü gösterilmiştir. Bankacılık yoluyla finansal krize dönüşen, ardından da reel ekonomiyi doğrudan etkileyen gelişmeler bütün dünyada durgunluğa neden olmuştur.

Bu krizden alınabilecek en önemli ders uluslararasıdaki finansal düzenlemelerin ve bunların denetlenmesinin sıkılaştırılması ve uygulama alanının genişletilmesi gereğidir. Ancak bunun nasıl yapılabileceği konusunda önemli belirsizlikler mevcuttur. Örneğin ABD'nin bu alanda egemenlikten kaynaklanan yetkilerini bir kısım uluslararası kuruluşlara devretmesi beklenmemelidir. Ayrıca finansal düzenlemelerin küresel ölçekte sıkılaştırılması konusunda ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ayrıştıkları birçok farklı nokta bulunmaktadır. Dolayısıyla küresel ölçekte finansal piyasaların disiplin altına alınması resmi kurum ve kuralların sıkılaştırılması yerine, ülkelerin kendi iç politikalarındaki özerkliğe bağlı kalınarak uygulanacak ortak politikalara dayanmalıdır (Rodrik, 2009a). Krizin ölçeği ve derinliği dikkate alındığında, yaşanan küresel sorunun aşılmasının biraz zaman alacağı öngörülebilir (Rodrik, 2009b). Krizin etkisiyle bazı gelişmiş ülkelerin büyüme oranları eksiye dönmüş, gelişme yolundaki birçok ülkede ise büyüme yavaşlamış, uluslararası ticaret daralmış, işsizlik oranları artmış, krizin olumsuz etkilerinin azaltılması amacıyla devlet ekonomiyeye daha fazla müdahil olmaya başlamıştır. Son olarak Avrupa'da Yunanistan, İrlanda ve Portekiz gibi ülkelerde yaşanan finansal çöküşler halen devam etmektedir. Bu gelişmeler küresel ekonomideki durgunluğun bir süre daha devam edeceğini göstermektedir.

Ancak bütün bu olumsuz gelişmeler kriz sonrası döneme ilişkin olarak küreselleşmenin geleceği konusunda bir kısım öngörülerde bulunulmasına engel değildir. Zira krizin derinleşmesindeki faktörlerden biri bizatihi küreselleşme sürecinin kendisidir. Dolayısıyla benzer krizlerin bundan sonra yaşanmaması veya etkilerinin sınırlı tutulabilmesi için küreselleşmenin kriz sonrası dönemde hangi dönüşümlere maruz kalacağını tartışılması gerekmektedir.

3. Serbest Piyasa Kurulum Mantığının Dönüşmesi

Bugün küresel ekonominin altyapısını teşkil eden düzenlemeler ulus devletler arasındaki işbirliğine dayanmaktadır. Bunun bir gereği olarak dünya ölçeğinde serbest piyasanın düzenlenme mantığı “uluslararasıçılık”tır.⁸ Devletlerin içindeki ekonomik hedefleri ile uluslararası sermayenin hedefleri arasındaki tamamlayıcılık ulusal ekonomi politikasının özerkliğini azaltmıştır (Phillips, 1998: 4). Devletlerin siyaset ve güvenlik gibi alanlardaki egemen haklarından vazgeçmediği, buna karşın ekonomi alanındaki bir kısım yetkilerinden feragat ederek serbest piyasa ilkelerine dayalı dünya piyasasının oluşturulmasına katkı yaptıkları görülmüştür (Casey, 2001: ix). Piyasanın işleyişinde sorun olmadığı sürece böyle bir işbirliğinin devamı öngörülebilirdi (Higgott ve Phillips, 1999: 13). Ne var ki, yaşanan küresel ekonomik

⁸ “Uluslararasıçılık” kavramı uluslararası çıkarın ve uluslararası toplumun varlığına olan inanç olarak tanımlanır (Halliday, 1988: 190). Ancak, toplum ve çıkar ortaklıkları sonuçta ulus devletlerin kendi ölçeklerinde izlediği “ulusallık” tarafından sınırlandırılmakta ve bunlar aynı zamanda ayrılıkların kaynağı olmaktadır (Navari, 2000: 354-360).

krizle birlikte,⁹ dünya ölçeğinde ‘‘uluslararasılık’’ mantığına dayalı serbest piyasa kurulumunun savunmasız noktaları ön plana çıkmıştır.¹⁰ Ekonomi alanı dışında devletlerin egemenliğini önceleyen bu sistemdeki kurulum aslında ekonomi alanında birçok seçiciliği beraberinde getirmiştir. Örneğin, sanayi ürünlerindeki serbest ticaretin önu açılırken, tarım alanındaki korumacılık devam etmekte (Sally, 2008: 55), enerji gibi alanlarda ise çok taraflı düzenlemeler yapılamamaktadır. Benzer biçimde, dünya ölçeğinde serbest piyasadan bahsedilirken ve bu çerçevede üretim faktörlerinden olan sermayeye sınırsız özgürlük tanınırken, aynı hareket özgürlüğü veya ülkeler arasındaki benzer standartlar işgücüne uygulanamamıştır.¹¹ Dolayısıyla uluslararasılık mantığına dayalı ve devletlerin egemenliğini yücelten (Göksel, 2004: 8) bu sistemi tam olarak serbest piyasa biçiminde tanımlamak doğru değildir (NGLS, 1999: 5). Böyle bir sisteme olsa olsa ‘‘tercihli serbest piyasa’’ demek daha uygun düşer. Küresel krizin ardından, tercihli serbest piyasa düzenlemelerinin küresel piyasa biçimine dönüştürülmesi gündeme gelecektir. Bu aşamada uluslararasılık mantığının yerini ‘‘küreselcilik’’in alması olasıdır.¹²

Yaşanan ekonomik krize karşı alınacak önlemler konusunda bile devletler arasında bir anlaşmaya varılamadığı ve krizin derinleşmesinin nedenlerinden birinin de bu olduğu dikkate alındığında,¹³ krizin ardından serbest piyasanın bütün üretim faktörlerini kapsayacak biçimde küresel ölçekte düzenlenmesi ihtiyacı kendisini hissettirecektir. Zira dünya ekonomisinin sadece belirli ürünlerin ticaretinin ve sermayenin serbestliği üzerine kurulması sonucunda ülkeler arasında derinleşmeye yüz tutan bir kısım farklılıklar ölçek ekonomisini anlamsız kılmaktadır. Serbest piyasa kurulum mantığının uluslararasılığın gereği olan seçicilikten küreselciliğin gereği olan bütünselliğe geçiş yapması, piyasada ortaya çıkabilecek krizleri önlemeden ziyade ölçek ekonomisine işlerlik kazandırılması, böylece muhtemel krizlerin etkilerinin tek pazarla sınırlandırılması, hem kalkınmanın hem de kriz

⁹ Kriz, devletlerin uzun yıllardır sürdürmekte olduğu serbest piyasa ve özelleştirme uygulamalarından finansal piyasalarda hatta zaman zaman reel sektörde geri adım atmasına yol açmıştır. Bankaların kurtarılması için hazırlanan kurtarma paketleri ve dev sanayi tesislerinin kapanmaması için devletin devreye girmesi, ekonominin kamulaşmakta olduğu görüntüsü yaratmıştır. Ancak devletin bu müdahaleci rolünün kriz dönemiyle sınırlı kalacağı, krizin ardından bu rolün hızla azalması gündeme gelecektir (Ateş, 2010). Ayrıca müdahaleci devletin daha çok gelişmiş ülkelerde kendini gösterdiği (ABD ve Avrupa), oysa daha önce birçok kez finans krizine maruz kalan birçok gelişme yolundaki ülkede (Asya ülkeleri, Türkiye, Latin Amerika) devletin böyle bir eğilim göstermediği görülmüştür. Zira gelişme yolundaki ülkelerde krizin finans boyutundan daha çok reel sektörde yarattığı etkiler hissedilmiştir.

¹⁰ Dünya ekonomisini etkileyen her krizden sonra serbest piyasa mantığı suçlansa da, krizlerin iktisat kuramına göre ekonominin genişleme ve daralma seyrine göre döngüsel bir açıklamasının bulunduğu ileri sürülür (Rothbard, 2000: xxxvii-xxxix). Ayrıca, çoğu durumda kriz sonrasında serbest piyasanın kurallara bağlı biçimde uluslararası ölçekte yaygınlaştırılması yolu tercih edilmiştir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı, 1970’lerde görülen petrol ve borç krizleri, 1980 ve 1990’lı yıllarda yaşanan diğer çalkantılar.

¹¹ Yatırım, ticaret ve işgücünün serbest dolaşımı gibi kıstaslar yönünden dünya ekonomisinin Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesi dönemde bugünkünden çok daha fazla bütünleşmiş olduğu ileri sürülür (Frieden, 2008: 2).

¹² Bu kapsamda ABD’nin şimdiye kadar sürdürdüğü serbest ticaret düzenlemeleri eksiklik olarak nitelendirilmekte ve uluslararası ekonomik işbirliğinin yardım, ticaret ve para politikalarıyla iç içe yürütülmesi gerektiği ifade edilmektedir (Samans, 2008: 1).

¹³ Ancak, krizin etkilerinin daha çok ulusal düzenlemelere ağırlık verilerek hafifletilebileceğini ileri sürenler de vardır (Rodrik, 2009a).

dönemlerindeki maliyetin adil dağıtılması amacını taşıyacaktır (Casey, 2001: 7-8). Bu nedenle, krizin ardından küresel ölçekte nasıl bir ekonomik sistem kurulması gerektiği yolundaki tartışmalarda devlet merkezli bakışa sahip uluslararasıçılığın (Lawler, 2005: 432-433) yerine küreselciliğin ciddi bir taban oluşturması (Higgott ve Phillips, 1999: 38), süreçten faydalanan ve zarar görenlerin seslerinin adil biçimde dengelenmeye çalışılması (Frieden, 2008: 21) beklenebilir.

Bu süreçte, küresel düzenlemeye konu olan alanların zengin-fakir arasındaki farkın daha da açılmasına neden olan ve ciddi bir sosyal maliyet yaratan¹⁴ ticaret ve sermaye ile sınırlı kalmayacağı (Rude, 2008: 8); işgücü, yatırım (Gurria, 2009), standartlar (OECD, 2009b: 5), vergiler (OECD, 2009a), döviz kurları (UN, 2009: 47-48), para politikası ve dış yardım (Sally, 2008: 86) gibi alanların da çok taraflı müzakerelerde artan biçimde gündeme gelmesi beklenmelidir (Samans, 2008: 17-18). Bu alanlardaki bütünleşme ülke içinde ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının düzeltilmesine katkı yapabileceği gibi (Samans, 2008: 11-12), MAI (çok taraflı yatırım anlaşması) gibi girişimler dünyanın tek pazarlaşması ve sermayenin önündeki ulusal engellerin tamamen kaldırılması (Sönmez, 2002: 408) sonucunu getirecektir. Dolayısıyla, geçmişte ekonominin sadece belirli alanlarında egemenliğinden tavizler vermiş olan devletin ekonominin tamamına ilişkin tavizler vermesi gerekecek,¹⁵ dünyanın tek pazar¹⁶ biçiminde şekil almasının yolları aranacak ve işleyen bir küresel ekonomik yönetim (Gill, 2000: 11) kurulmaya çalışılacaktır. Durgunluk halinde bu süreç daha yavaş ve tedrici bir şekilde ilerlerken, depresyonun ardından ise sürecin daha hızlı ve bütünsel biçimde sürmesi beklenebilir. Öte yandan, dünyanın tek pazarlaşmasında demokrasinin üstleneceği rolün sanılanın (Mody ve Saravia, 2008: 4) aksine olumsuz olması beklenebilir (Frieden, 2008: 8-9).¹⁷ Kriz döneminde kamunun ekonomide ağırlıklı hale gelmesi, toplumsal düzeyde mesleki örgütlenmelerin bulunması ve siyasetin demokratik ilkelere göre yürütülmesi sonucunda piyasaların rekabetçi ortama açılmasında sorunlar yaratabilecektir. Buna karşın ekonomik küreselleşme (Göksel, 2004: 3-6) bütün dünyanın tek bir piyasa yapılması yolunda ilerleyecektir.

Kriz sonrası dönemde küreselleşme sürecinin değişen yoğunlukta derinleşmeye devam edeceğine ilişkin beklentinin ortaya çıkması, Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerin dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır. Dünya

¹⁴ Küresel ekonomik eşitsizlikler sonuçta küresel istikrarı tehdit etmektedir (Liebig, 2007: 2-3; Levinson, 1999).

¹⁵ Zaten devletlerin egemenliğini esas kabul eden uluslararasıçılık düşüncesi öyle veya böyle kozmopolitanizmin karşıtı olarak ele alınır (Holbraad, 2003: 1-2). Oysa her alandaki küresel yapılanma kozmopolitan düşünceden ayrılmaz.

¹⁶ Örneğin, dünya ekonomisinin tek pazar olarak biçimlendirilmesinde, Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde ülkeler arasında etkin olarak bulunan altın standardına (Frieden, 2008: 5) benzer bir düzenleme gerekliliği ortaya çıkacaktır. Çin bu yönde öneride bulunmuştur (Hürriyet, 2009b).

¹⁷ Demokratik kurumların daha yerleşik olduğu ülkelerde anayasal düzenlemeler, sosyal hakların korunmasındaki hassasiyet, yönetimdeki şeffaflık ve hesap verebilme zorunluluğu gibi nedenlerle ticaret, yatırım ve finans gibi küresel ekonomiyi ilgilendiren konularda yürütülen uluslararası müzakerelerde karşılıklı taviz verilebilme imkanının sınırlı olduğu bilinmektedir. Bugün demokrasi küresel ölçekte yayılmakta olan bir değerdir. Bunun sonucunda birçok gelişme yolundaki ülkede demokratik değerlerin yerleşmesi neticesinde, dünyanın tek pazarlaşması konusunda yapılan müzakerelerin daha zor ve yavaş seyretmesi beklenebilir. Demokrasi bu süreçte frenleyici bir işlev üstlenecektir.

ekonomisinde yaşanan daralma dönemlerinden sonra genişlemenin gelmesi, ayrıca teknolojik gelişme ve ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisinin geri döndürülemez nitelik taşıması, kriz sonrasında ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin küreselleşmenin gerekleri doğrultusunda şekilleneceğine ışık tutmaktadır.

4. Çok Taraflı İşbirliği Alanlarının Çeşitlenmesi

Yaşanan kriz her ne kadar bir “ekonomik” kriz olsa da, sonuçları itibariyle ekonominin dışına taşmaktadır. Krizin nedenlerini de sonuçta sadece ekonomik parametrelerle açıklamak yeterli olmayacaktır. ABD’de ipotekli konut kredilerinde başlayan sorunun bir yıldan daha kısa bir süre içerisinde Çin’de veya Malezya’da binlerce kişinin işsiz kalmasıyla sonuçlanması dünyanın bugün içinde bulunduğu karşılıklı bağımlılık durumunu (Frieden, 2008: 1) göstermektedir. Hem krizin gelişimi hem de neden olacağı sonuçlar sadece ekonomiyle sınırlanamaz. Ekonomik istikrar ve siyasal öncelikler birbiriyle yakından ilintilidir (Higgott ve Phillips, 1999: 9). Ekonomi, siyaset ve psikolojiyi birbirinden mutlak olarak ayırma imkanı yoktur (Kirshner, 2003). Her ekonomik ilişki sonuçta sosyal bir ilişkidir (Rude, 2008: 7).¹⁸ Yatırımcı bireysel bazda rasyonel hareket etse de, bütün yatırımcıların rasyonel hareketlerinin sonucu irrasyonel olabilmektedir (Higgott ve Phillips, 1999: 10). Dolayısıyla küresel ölçekte kurumsallaştırılacak serbest piyasa mantığının belirleyici unsuru olan ekonomi alanı öteki alanlarla tamamlanmadığı sürece tek bir küresel pazardan bahsetme olanağı kısıtlıdır.

Küreselleşme çok boyutlu ve çok aktörlü bir süreç olup, sadece ekonomik gelişmelerle açıklanamaz.¹⁹ Bu yüzden krizin ardından bir taraftan küresel ölçekte ekonomik bütünleşme doğrultusunda (Samans, 2008: 14) tek pazar oluşum süreci hızlanırken, öte yandan da ekonomiyle doğrudan bağı olmayan birçok alanda çok taraflı işbirliğinin gereği ortaya çıkacaktır. Gündeme gelecek konuların öncelik sırasını ise bahse konu alanın ekonomiyle ilgisinin yakınlığı tayin edecektir. Örneğin, ekonomiyle yakından ilgili olan çevre konusu gündemi daha fazla işgal edecek konulardan biriyken, devletlerin yönetim biçimi ve toplumsal düzeni daha sonraki aşamalarda tartışmaya açılacaktır. Böylece devlet bir taraftan ekonomi alanındaki egemenliğini tamamen bırakma noktasına gelecek, diğer taraftan da kendi iç organizasyonunun özerkliği daha fazla sorgulanmaya başlanacaktır. İç organizasyon konusu da ekonomiden siyasete, toplumdaki kültüre, çevreden güvenliğe her alanı kapsamaktadır. Bu çerçevede, kriz öncesi dönemde devletlerin münhasır egemenliğinde addedilebilecek birçok konu krizin ardından çok taraflı müzakerelere konu edilebilecektir. Durgunluk halinde çok taraflı işbirliği konularının ekonomiyle olan ilgisine bağlı olarak yavaş biçimde ele alınması, depresyonun ardından ise bu konudaki müzakerelerin daha hızlı sürdürülmesi ve ekonomi alanıyla hemen ilişkilendirilmesi muhtemeldir.

5. Güvenlik Anlayışında Dönüşüm

Kriz sonrasında siyasal alanda uluslararası yapıdaki en önemli kaymalardan biri güvenlik kavramlaştırmasında ortaya çıkacaktır. Geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarında devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin uluslararası yapıdaki ikincil ilişkileri oluşturduğu, buna karşın askeri ve siyasal ilişkilerin ise en önemli konular

¹⁸ Küresel krizin psikolojik açıdan değerlendirilmesi için bkz. (Zonis, 2008).

¹⁹ Küreselleşmenin itici gücü ekonomi olmakla birlikte, sürecin sadece ekonomik olduğu yolundaki düşünce ideolojik bir söylemdir. Bkz. (Ateş, 2006).

olduğu işlenir (Waltz, 1979). Her ne kadar bu kuramsal paradigmanın geçerliliği son otuz yıldır yaşanan küreselleşme süreciyle tartışmaya açılmış olsa da (Ateş, 2009), devletlerin güvenlik gereksinimlerini “ulusal” ölçekte ve “askeri” parametrelere göre tanımlama alışkanlıklarından (Göksel, 2004: 6) vazgeçtiklerini söylemek zordur. Bu yüzden, ekonomi alanında birçok yetkisinden vazgeçen devletlerin güvenlik alanında oldukça tutucu davranması nedeniyle egemenliğin aşınması diye bir olgudan bahsetme olanağı olmadığı ileri sürülür. Zira uluslararası yürüyen ekonomik ilişkiler nihayetinde devletlerce oluşturulmuş olan yasal altyapıya göre yapılmaktadır ve devletler istemediği takdirde sona erdirilmesi her zaman olasıdır (Waltz, 2000). Halbuki yaşanan küresel ekonomik kriz bu iddianın geçerliliğine gölge düşürmüştür. Kriz dönemiyle sınırlı olmak üzere bir içe kapanma eğilimi ortaya çıkacak olsa da, bunun kalıcı olmayacağı açıktır. Bu nedenle, ülkeler arasında devletlerce tesis edilen yasal altyapıda yürüyen ekonomik ilişkilerin devletlerin isteği ile sonlandırılması ihtimalinden bahsetmek, dünya ekonomisinin bugün içinde bulunduğu şartları görmezden gelmek olacaktır. Kriz baş gösterdiğinden beri devletlerde bu yönde bir eğilim gelişmemiştir.

Kriz sonrası dönemde güvenlik anlayışında önemli kırılmalar beklenebilir. Bunlardan *birincisi*, kriz öncesi dönemde kendini göstermeye başlayan güvenlik anlayışının içeriğine ilişkin dönüşümün hızlanmasıdır. Devletin işleyen ve küresel rekabet ortamında yaşayabilir bir ekonomiye sahip olması artık ulusal güvenliğin ayrılmaz bir parçası haline gelebilir. Zira ekonomik sorunları bulunan ve buna bağlı olarak siyasal ve sosyal başka sorunlarla karşı karşıya bulunan bir ülkenin askeri varlıklarının ulusal güvenliği yeterince temin etmeyeceği ortadadır. Askeri varlıklar çoğu durumda dış tehditlere karşı konuşlandırılmaktadır. Buna karşın dışarıdan kaynaklanan ekonomik sorunlar ülke içinde ciddi sarsıntılar yaratmaktadır. Bu durumda, küresel ortamdan kaynaklanan ve ülkenin bütün kaynaklarını etkileyebilecek olan ekonomik sorunlar dışarıdan içeriye doğru bir güvenlik açmazı yaratmaktadır. Bunlara geleneksel anlamda askeri önlemlerle karşı koyma olanağı yoktur. Zaten kriz döneminde “ekonomik güvenlik” olgusunun kendisini hissettireceği düşünülürse, kriz sonrasında devletlerin güvenlik planlamalarında ekonomik politikaların işgal edeceği yerin artacağı varsayılabilir. Ayrıca, ekonomiye ek olarak ozon tabakasının delinmesi, asit yağmuru ve küresel ısınma gibi sorunların devletlerin tek yanlı önlemleriyle karşı konulabilecek olgular olmaması (Göksel, 2004: 6-7), güvenlik anlayışının içeriğini tekillikten kurtaracaktır (Ateş, 2009). Kriz, ekonomik alanın ulusal güvenlik içinde işgal ettiği alanın artmasına zemin hazırlamıştır. Ancak, ekonomik güvenliğin ekolojik ve beşeri güvenlikten bağımsız düşünülemeyeceği, ekolojik ve beşeri güvenliğin de küresel ölçekte devletler arasında ortak girişimler neticesinde alınabilecek önlemlerle temin edilebileceği düşünüldüğünde, devletlerin bu alanlarda işbirliğine zorlanmaları kaçınılmazdır.

İkincisi ise güvenlik anlayışının boyutuna ilişkindir. Ekonomik sorunlar güvenlik planlamasında ağırlıklı hale geleceğinden ve ekonominin üretim, ticaret, finansman ve istihdam gibi alanlar yoluyla küresel ortama bağlılığından geriye dönüş yaşanması ihtimali bulunmadığından, devletlerin içeriği dönüşen güvenlik anlayışının ulusal sınırlarla kısıtlanması imkanı kalmayacaktır. Böyle bir ortamda devletler güvenliklerinin en iyi biçimde küresel bazda öteki devletlerle tesis edilecek ortak girişimlerle sağlanabileceği yolundaki inanca daha fazla eğilim gösterecektir. Çevre kirlenmesi, nükleer tehdit, uyuşturucu, insan kaçakçılığı ve terörizm gibi konular çerçevesinde geleneksel güvenlik anlayışının anlamını yitirdiği yıllardır iddia edilmiş, ancak bu çağrılar devletlerde pek de işbirliğine dönük bir etki

yaratmamıştır. Ne var ki, ekonomi alanının artık ulusal güvenliğin bir parçası haline geldiğinin ve bu alandaki güvenliğin ulusallık kriterince belirlenemeyeceğinin anlaşılmasıyla, güvenlik planlaması daha önce ihmal edilmiş alanlar da dahil edilerek ekonomi merkezli olarak “ulusal”dan “küresel” sınırlara doğru kayacaktır. Zaten 11 Eylül olayı uluslararası sistemde güvenlik sorununun sadece devletler tarafından yaratılmadığını ve sadece devletlerce önlenemeyeceğini göstermiş, küresel güvenlik anlayışının gereği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ekonomik kriz güvenliğin küreselleşmesinde en önemli ikinci halkayı oluşturacaktır. Böylece sadece askeri parametrelere göre düşünülmeyen ve küresel ölçüğe çekilen güvenlik anlayışı yoluyla devletlerin egemenliklerinin daha önce görülmemiş biçimde aşındırılması dönemi de başlayacaktır. Ancak bu, egemenliğin son bulacağı anlamına gelmekten ziyade yeni şartlara uyumlaştırılmasıdır (Higgott ve Phillips, 1999: 16; Göksel, 2004: 7). Durgunluk halinde güvenlik planlaması içinde ekonominin ağırlığı artmakla birlikte, güvenliğin küresel boyuta çekilmesinde hızlı bir ilerleme beklenmemelidir. Oysa depresyonun ardından “ulusal güvenlik”in yerini “küresel”in alması konusunda daha ciddi girişimler gözlenebilecektir.

6. Uluslararası İlişkilerde Kurumsal Değişim

Kriz sonrası dönemde uluslararası yapıda ortaya çıkacak yeni eğilimlerin en somut göstergesi halihazırdaki uluslararası kurumların yenilenmesi veya başka alanlarda yeni kurumlar tesis edilmesi olacaktır. Zira serbest piyasa kurulum mantığının değişmesi, çok taraflı işbirliği alanlarının çeşitlenmesi ve güvenliğin hem içeriğinin değişmesi hem de boyutunun genişlemesi sonuçta küresel ölçekte işleyen kurumların bulunmasıyla mümkün kılınabilecek olgulardır (Samans, 2008: 14-16). Uluslararası kurumların mevcut halleriyle küresel sorunları aşmakta yetersiz oldukları kabul edilmektedir (Putin, 2009). Bu süreçte bir kısım eski kurumlar dönüşüme tabi tutulurken, bazıları tasfiye edilebilir ve yenileriyle yer değiştirebilir. Ya da küreselleşmenin zorunlu kıldığı işbirliği gereklerine uygun olarak yeni kurumlar tesis edilebilir (Samans, 2008: 17).

Krizin etkisiyle ilk olarak mercek altına alınması muhtemel olanlar ekonomik işlevleri olan kurumlardır (Nanto, 2008: 53-54). Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) halihazırda küresel ekonomi yönetiminde işlevsel olan örgütlerdir ve çoğunun işleyiş ilkeleri Soğuk Savaş döneminin izlerini taşımaktadır (Casey, 2001: 126).²⁰ Oysa 1990’ların başında Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla Soğuk Savaş sona ermiş, ekonomi merkezli olarak küreselleşme süreci hız kazanmış (Higgott ve Phillips, 1999: 2; Sönmez, 2002: 404), ancak söz konusu kurumlar ciddi bir dönüşüme tabi kılınmamıştır. Anılan kurumlar hala özde ABD dış politikasının genelde ise gelişmiş ülkelerin küresel gereklerine hizmet eder bir görüntü taşımaktadır (Higgott ve Phillips, 1999: 20, 29; Sönmez, 2002: 402). Bu nedenden dolayı örneğin DTÖ çerçevesinde tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesi konusunda yürütülen müzakerelerde bir ilerleme sağlanamamıştır. Zira dünyanın önemli tarım ürünü ihracatçılarından olan ancak tarımın toplam ulusal üretim içindeki payının çok düşük olduğu birçok gelişmiş ülke ile tarımın ulusal

²⁰ Birçok uluslararası örgütün işlevleri zaten kriz öncesi dönemden beri tartışmaya açılmış bulunmaktadır. Ancak, krizin bu tartışmayla ilgili yaratacağı önemli kırılma, reform gerekliliğine aciliyet kazandırmasıdır.

ekonomideki payının çok daha yüksek olduğu gelişme yolundaki ülkeler arasında benzer rekabet koşullarında bir anlaşmaya varılması mümkün olmamıştır.²¹

Diğer yandan, başta Avrupa ekonomilerine mali yardım sağlanması amacıyla kurulmuş olan IMF (Casey, 2001: 209) daha sonra genellikle gelişme yolundaki ülkelerde ortaya çıkacak ekonomik krizlere karşı önlem alma konusunda uzmanlaşmış²² ve küresel ölçekteki bir krizde işlev üstlenmesi söz konusu olmamıştır. Benzer biçimde DB genellikle gelişme yolundaki ülkelerin kalkınma ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanmıştır. Her iki kurum da özellikle GYÜ'lerdeki politikaların denetlenmesinde kullanılmıştır (Sönmez, 2002: 403). Üstelik söz konusu ekonomik kurumların gelişme yolundaki ülkelere yönelik olarak mal ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve özelleştirme konularındaki tavsiyeleri ile küresel ekonomik kriz sırasında gelişmiş ülkelerin krize karşı önlem olarak uygulamaya koydukları kamulaştırmalar tezat teşkil etmektedir (Rogers, 2008: 11). Hem gelişmiş hem de gelişmemiş ülkeler küresel pazarın farklı alanlarını oluşturmalarına rağmen, söz konusu bu kurumlar sadece gelişme yolundaki ülkelere yönelik alınacak önlemleri planlayabilmektedir.²³ Halbuki kriz sonrasında, küresel ekonominin sadece bir kısmına yönelik önlemler önerebilen değil, tamamının sorunsuz yönetimi konusunda işlevler üstlenebilecek kurumlara ihtiyaç doğacaktır. Böyle bir öngörü 1997 yılında başlayan Güney Doğu Asya krizi sonrasında da gündeme gelmiş (Higgott ve Phillips, 1999: 8) ve herhangi bir ilerleme sağlanamamış olsa da, 2007'de başlayan kriz bu alanda daha fazla itici güce sahiptir.

Ekonomik örgütlerle birlikte siyaset ve güvenlik alanında işlevler üstlenmiş olanlar da elden geçirilecektir. Bunların başında da Birleşmiş Milletler (BM) ile NATO gelmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barışın korunmasındaki somut işlevleri ayrı tutulursa, genel olarak BM'in küresel yönetim alanında ciddi açmazları bulunduğu bilinmektedir.²⁴ Çoğu durumda devletler arasında bir forum olmaktan öteye geçmeyen BM kurumları kriz sonrası dünyanın gereklerine uygun hale getirilmeye çalışılacaktır. BM Güvenlik Konseyi ise, veto yetkisine sahip üyelerin varlığı nedeniyle büyük güçler arasındaki çıkar ilişkilerinin karara bağlandığı bir organ görünümündedir. Halbuki küreselleşen dünyada güvenliğin tesis edilmesi ve bu çerçevede ölçek ekonomisinin kurumsallaştırılabilmesi için küresel politikanın belirli güçteki devletler arasındaki yarıştan bağımsız hale getirilmesi ihtiyacı vardır. Bazı büyük ülkelerin veto yetkileri bulunduğu sürece küresel ortamın ihtiyaç duyduğu güvenli ortak bir ortamın tesis edilmesi zor görünmektedir. Bu nedenle, krizin ardından ekonomik örgütlerdeki dönüşüme paralel bir değişim talebi Güvenlik Konseyi'nin yapısı ve işleyişine ilişkin olarak ortaya çıkacaktır. Benzer biçimde Soğuk Savaş yıllarında iki kutuplu dünya politikasına göre kurulmuş olan NATO da bu dönüşümden payını alacak ve küresel güvenliğin sağlanmasında

²¹ Bu kapsamda, DTÖ'nün karar alma mekanizmasının değiştirilmesi önerilmektedir (Sally, 2008: 83).

²² Dış politika tercihlerini ABD ile daha uyumlu hale getiren ülkelerin IMF'den daha kolay kredi kullandığı görülmektedir (Mody ve Saravia, 2008: 16-17).

²³ 2008 yılında küresel niteliğe bürünen ekonomik kriz öncesinde söz konusu kurumların yaptığı tahminler oldukça iyimser düzeyde kalmıştır. Bkz. (Yılmaz, 2007).

²⁴ Soğuk Savaş sonrası BM ve NATO'nun konumu ve işlevleri konusunda bkz. (Emiroğlu, 2006).

NATO ile Güvenlik Konseyi'nin BM çatısında ilişkilendirilmesi daha fazla gündeme gelebilecektir.²⁵

Halihazırdaki ekonomik veya siyaset-güvenlik eksenli örgütler kriz sonrasında ciddi dönüşüme tabi kılınp görev alanları yeni konuları içerecek biçimde genişletilebileceği gibi bazı alanlarda da yeni çok taraflı örgütlenmelere girişilmesi ihtimali bulunmaktadır. Örneğin, ülkeler arasında para ve mali politikalarının eşgüdümünün daha etkin olarak sağlanması için IMF daha işlevsel hale getirilebilir (Ünal ve Kaya, 2009: 28) ve kurumun reorganizasyonu gündeme gelebilir (Nanto, 2008: 57-59). Veya yatırım ve vergi alanlarında ülkeler arasındaki eşitsizliklerden kaynaklanan piyasa bozulmasının önüne geçilmesi için DB yeni görevleri üstlenebilir. Güvenlik alanında ise BM Güvenlik Konseyi'nin yapısı ve görevleri elden geçirilebilir ve NATO Konsey ile ilişkilendirilebilir. Ya da başka alanlarda münhasır yeni örgütlenmeler gündeme gelebilir. Hem mevcut örgütlerin dönüşüme tabi kılınması hem de yeni örgütlenmelere girişilmesi ihtiyacı küreselleşmenin bugün insanlığı getirmiş olduğu noktanın doğal sonucudur. Belirli bir toprak parçasında sahip olduğu egemenlik yoluyla beşeri eylemler üzerinde sınırsız yetkileri bulunduğu farz edilen devlet insanlığın bütünleşmesi sürecini mekana bağlı olarak sekteye uğratmaktadır. Oysa ekonomi, siyaset, güvenlik ve toplum başta olmak üzere hemen hemen her alanda dünyanın tek bir mekan olması söz konusudur. Devletlerin ulusal ölçekteki egemenliği mekanın tekliği ile uyuşmamaktadır. Devletlerin zorunlu biçimde her alandaki egemenliklerinden adım adım tavizler vererek kozmopolitan bir yapının geliştirilmesi ve küresel ölçekte anayasal bir düzenin kurulması süreci (Gill, 2000: 9)²⁶ devam edecektir. Ekonomik kriz küresel yönetim konusunun daha acil ve çok boyutlu biçimde ele alınmasına yardımcı olacaktır (Wilkins, 2008). Bu durumu, Avrupa'da feodal yapıların yerini ulus devletlerin almasına benzetmek mümkündür. Dolayısıyla kriz sonrasında uluslararası sistemde ivme kazanacak yeni eğilimler yapıyı "uluslararası"ndan "küresel"e dönüştürücü işlevler üstlenecektir. Durgunluk halinde kurumsal dönüşüm daha çok ekonomi merkezli örgütlerde ortaya çıkacak, bunun gereği gündeme gelse de siyasal ve güvenlik örgütlerinde ise hızlı bir reorganizasyon olmayacaktır. Depresyonun ardından, hem ekonomi hem de güvenlik örgütlerindeki dönüşüm daha köklü ve hızlı olacaktır.

7. Bölgeselleşme ve Etki Alanı Politikası

Geçen yüzyılın ortasından itibaren Asya ve Afrika'daki devletlerin bağımsızlıklarını kazanması, ayrıca Soğuk Savaş'ın sonuyla birlikte birçok Doğu Bloku ülkesinin dağılması neticesinde az gelişmiş bölgelerin gelişmiş ülkeler arasında etki alanı biçiminde paylaşımına ilişkin sömürgecilik politikaları son bulmuştur. Böylece, BM

²⁵ Burada bahsedilen kurumsal reformların gerçekleştirilebilme ihtimali, halihazırdaki krizin durgunluk veya depresyon olasılığına bağlı olarak değişebilir. Krizin sadece durgunluk boyutunda kalması, reformların daha önce olduğu gibi rafa kaldırılmasına veya çok ağırdan ilerlemesine neden olabilir. Ancak, krizin depresyona dönüşmesi ve buna bağlı olarak dünyadaki güvenlik ihtiyacının daha fazla hissedilmesi neticesinde bahse konu kurumlara ilişkin reformların daha hızlı olarak ele alınması ve sonuçlandırılması ihtimalini güçlendirecektir. Örneğin, 2010 Kasım ayında Lizbon'da yapılan NATO zirvesine Rusya'nın katılımı ve ittifakla belirli alanlarda işbirliğine açık pozisyon sergilemesi örgütün geleceğini önemli ölçüde etkileyecek bir gelişmedir.

²⁶ Serbest ticaret, özelleştirme, deregülasyon gibi olgular bu düzenin belirgin kurallarıdır (Sönmez, 2002: 418).

ile birlikte uluslararası ekonomik kuruluşlara üye olan yeni devletlerin küresel yönetime katılmaları mümkün olmuştur. Her ne kadar eski sömürgelerin sözde bağımsızlık kazanmış olmalarının yeni sömürgeci politikalara maruz kalmadıkları anlamına gelmediği iddia edilse de, yeni dönemde en azından resmi olarak gelişmiş ülkeler ile yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler arasındaki birini ötekine bağlayan siyasal ilişki ortadan kalkmış, ekonomik ilişkiler de piyasa şartlarına bırakılmıştır. Yeni dönemde çoğu zaman ekonomik kimi zaman da güvenlik alanında bölgeselleşme hareketleri ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği, NAFTA, ASEAN, Bağımsız Devletler Topluluğu, Arap Birliği, İslam Konferansı Teşkilatı gibi oluşumlar bunlardandır. Elbette bunlar içerisinde bölgeselleşmenin en uç ve eski örneğini Avrupa Birliği temsil etmektedir.

Küresel ekonomik krizin durgunluk biçiminde seyretmesinin ardından bölgeselleşme hareketlerinin ekonomi alanında hız kazanması öngörülebilir. Zira birbirine yakın veya birbirlerinin ekonomilerini tamamlayıcı konumda bulunan ülkelerin oluşturmuş oldukları tercihli ticaret sistemi ya da diğer ortak ekonomik politikalar küresel rekabet ortamında her bir taraf ülkeye önemli avantajlar sağlamaktadır (Hwee, 2005: 3). Ayrıca küreselleşen dünyada ulusalcılığın insanların kimlik temsilinde taşıdığı yetersizlik nedeniyle bölgeselciliğin daha fazla yaygınlaştığı kabul edilir (Hwee, 2005: 2). Bölgeselleşme hareketi aynı zamanda küresel piyasadaki müzakere ortamında da işe yaramaktadır. İki yüzden fazla bağımsız devletten oluşan dünyada çok taraflı müzakerelerin başarılı biçimde sürdürülmesi ve sonuca bağlanması teknik olarak olası değildir. Oysa bölgeselleşme çerçevesinde ortaya çıkmış bloklar arasındaki müzakerelerde tarafların konumları daha net olarak ortaya çıkabilmekte, farklılıklar veya benzerlikler daha kolay görülebilmektedir (Sally, 2008: 84). Diğer yandan, yaşanan krizin depresyonla sonuçlanması halinde, bölgeselleşme hareketlerinin büyük güçlerin etki alanı mücadelesine konu olması ihtimali bulunmaktadır. Tıpkı savaş gibi küresel ekonomik kriz de uluslararası sistemdeki gücün yeniden paylaşımı için büyük ülkelere önemli fırsatlar verecek (Gilpin, 1981: 81) ve ülkeler de bundan faydalanmak isteyeceklerdir.²⁷ Bu bağlamda, ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin ve Rusya başta olmak üzere, büyük devletler tarafından dünyanın geri kalanı üzerinde eski sömürgeci politikaları hatırlatan girişimler sergilenebilecektir. Bu durumda halihazırdaki bölgeselleşme hareketlerinin bir kısmı ivme kaybedebilecektir, bir kısmı da büyük güçlerin etki alanına girecek veya büyük güçler arasında mücadeleyle sahne olabilecektir. Böyle bir olasılıkta ivme kaybedecek hareketlerin başında Avrupa Birliği gelmektedir (Hürriyet, 2009a). Bağımsız Devletler Topluluğu ise Rusya'nın girişimiyle daha sıkı bir birlikteliğe dönüşebilir. APEC ve ASEAN da Çin, Japonya ve ABD arasında güç mücadelesine sahne olabilir (Cazzaniga, 2009; Graham-Harrison, 2008). Durgunluk durumunda bölgeselleşme hareketlerinin güçlenmesinin, depresyonda ise etki alanı politikasının geri gelmesinin küreselleşme sürecinde oynayacağı işlevler birbirine benzemektedir. Her iki durumda da küresel piyasa merkezli yeni yapının oluşturulmasında sınırlı sayıda aktör etkin olacaktır. Bu nedenle de küreselleşmenin derinleşerek sürmesi beklenebilir. Durgunluk, bu derinleşmenin yumuşak biçimde devamına; depresyon ise daha zorlayıcı şekilde sürdürülmesine imkan verecektir.

²⁷ Böyle bir durumda, uluslararası sistemde ABD üstünlüğüne dayalı dinamik dengenin (Gilpin, 1981: 13) başka güçlerce kar/zarar hesabı içerisinde (Gilpin, 1981: 95) değiştirilmesi yönünde eğilimler ortaya çıkabilir.

8. Sonuç

2007 yılında ABD’de başlayıp 2008 yılında bütün dünyayı etkisi altına alan küresel ekonomik kriz Soğuk Savaş sonrası dünyada küreselleşmenin evriminde 11 Eylül olayından sonra ikinci önemli dönüm noktasını teşkil etmektedir. 11 Eylül olayı güvenliğin küreselleşmesi sonucunu getirmiş, ekonomik kriz de küreselleşen güvenlik içerisinde ekonominin işgal ettiği önemin genişlemesine yol açmıştır. Küresel kriz nedeniyle devletlerin iç hareketlerinde meydana gelen değişimler ve bunun dış politika alanına yansımaları neticesinde genel olarak uluslararası yapıda bir kısım eğilimler gözlenecektir. Ancak, kriz geçici bir evre olup, ulusal ölçekte ve dış politika alanındaki etkileri kriz dönemiyle sınırlı kalabilecek, krize tepki olarak devletlerce benimsenen politikalar krizin ardından terk edilmeye başlanacaktır.

Çalışmada, durgunluk veya depresyon ihtimallerine bağlı olarak kriz sonrası uluslararası yapıdaki olası eğilimler gözden geçirilmiştir. Genel olarak krizin serbest piyasa kurulum mantığının dönüşmesinde, çok taraflı işbirliği alanlarının çeşitlenmesinde, güvenlik anlayışının içeriğinin ve ölçeğinin değişmesinde, uluslararası kurumların dönüştürülmesinde veya yenilerinin kurulmasında, bölgeselleşme ve etki alanı politikasının ivme kazanmasında ve sonuçta küreselleşmenin derinleşmesinde etkili olacağı görülmektedir. Durgunluğun ardından; serbest piyasanın küresel ölçekte düzenlenmesi ve denetlenmesine ilişkin çalışmaların ortaya çıkması, halihazırdaki çok taraflı müzakere konularının kısa sürede yeniden gündeme gelmesi ve canlanması, ekonominin ulusal güvenlik anlayışındaki öneminin artması, uluslararası ekonomik kurumların yeni ihtiyaçlar ekseninde yenilenmesi, ekonomi alanındaki bölgeselleşme hareketlerinin yaygınlaşması ve sonuçta küreselleşme sürecinin yumuşak biçimde derinleşmeye devam etmesi muhtemeldir. Oysa depresyonun ardından; küresel ekonominin tek pazar biçiminde organize edilmesinin yollarının aranması, bu süreçte büyük güçlerin etki alanı politikalarının etkili olması, tek pazar yönündeki düzenleme için kurumsal çabalar sarf edilmesi, güvenlik anlayışının ulusaldan küresel boyuta kayması, ekonomi alanı dışındaki kurumların da revizyona tabi tutulması veya yenilerinin kurulması ve sonuçta küreselleşme sürecinin daha etkin biçimde derinleşmeye devam edeceği öngörülebilir. Durgunluk veya depresyon olarak sonuçlanacak krizin ardından uluslararası yapıda kendini gösterecek eğilimler sonuçta küreselleşmenin değişen yoğunlukta devam etmesine yardımcı olacaktır.

Bütün dünyayı etkileyen krizler, küreselleşmenin ivme kazanmasının köşe taşlarıdır. 11 Eylül olayı güvenlik alanında önemli bir krizdir ve küreselleşmenin seyrinde birçok etkisi olmuştur. Benzer biçimde, 2007’de başlayan kriz de ekonomi alanındadır ve küreselleşmenin evriminde önemli etkilere sahip olacaktır. Soğuk Savaş’ın sonuyla birlikte devletin merkeziliği küreselleşme sürecine bağlı olarak azalmıştır (Göksel, 2004: 2). Küresel ekonomik krizle birlikte egemenlik yeniden yükselen bir değere dönüşecek ve devletin konumu güçlenecek olsa da, krizin ardından tersi yönde eğilimlerin ortaya çıkması daha olasıdır. Krizin küreselleşmeye yönelik bir şüphe yaratması olağandır. Ancak bu şüphe krizin ardından yeniden güven inşasına ve küreselleşmenin devamına dönüşecektir. 1929 yılında başlayan Büyük Buhran’ın dünya ekonomisinde bir depresyon olduğu ve İkinci Dünya Savaşı’na yol açan nedenlerden biri olduğu bilinmektedir. Ancak, savaş sonrası dönemde dünya ekonomisinin bütünleşmesi yönünde önemli düzenlemeler yapılmış (GATT, IMF, DB) (Casey, 2001: 3), ayrıca güvenlik (NATO) ve siyaset (BM) alanlarında da önemli oluşumlara gidilmiştir. Bu düzen Soğuk Savaş’ın sonuyla

birlikte küresel bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla halihazırdaki krizin durgunluk veya depresyon biçiminde seyretmesinin ardından, küreselleşmenin derinleşmeye devam etmesi ve devletlerin ekonomi dışındaki egemen konumlarından tavizler vermeye başlaması olağandır. Durgunluk durumunda bu derinleşmenin ekonomiyle öteki alanların tedrici biçimde ilişkilendirilmesi yoluyla daha yavaş biçimde sürmesi, depresyon halinde ise derinleşmenin daha hızlı ve ekonomi dışındaki alanları da kapsayacak biçimde devam etmesi beklenebilir.

Referanslar

- ATEŞ, D. (2006). Küreselleşme: Ne kadar tek boyutlu?. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (1), 25-38. ss.
- ATEŞ, D. (2009). Küresel şehirde güvenlik sorunu. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 36 (1), 1-23. ss.
- ATEŞ, D. (2010). Küresel ekonomik kriz devlet ve dış politika. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 912-937. ss.
- CASEY, K.M. (2001). *Saving international capitalism during the early Truman Presidency: The National Advisory Council on International Monetary Fund and financial problems*. New York: Routledge.
- CAZZANIGA, P. (2009). Tokyo rethinks alliance with United States in multipolar world. [Erişim Adresi]: <<http://new.asianews.it/index.php?l=en&art=14319>>, [Erişim Tarihi: 14.02.2009].
- EMİROĞLU, H. (2006). Soğuk Savaş sonrası Birleşmiş Milletler: işlevi-sorunları. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (2), 59-81. ss.
- FRIEDEN, J. (2008). Küresel kapitalizmin geleceği. Konuşma Metni. [Erişim Adresi]: <[www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/DManset/C006657B150610F5C225752000527EAD/\\$File/MansetEkim2008.pdf](http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/DManset/C006657B150610F5C225752000527EAD/$File/MansetEkim2008.pdf)>, [Erişim Tarihi: 21.02.2009].
- GEDİK YATIRIM. (2008). Ekonomilerde durgunluk (resesyon) dönemleri: ABD ve Türkiye örnekleri. [Erişim Adresi]: <www.gedik.com/Analiz/ResesyonDonemleri.pdf>, [Erişim Tarihi: 26.02.2009].
- GILL, S. (2000). The constitution of global capitalism. The International Studies Associations Annual Convention, Los Angeles. [Erişim Adresi]: <www.theglobalsite.ac.uk/press/010gill.pdf>, [Erişim Tarihi: 11.02.2009].
- GILPIN, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GÖKSEL, N.K. (2004). Globalisation and the state. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 9 (1), 1-12. ss.
- GRAHAM-HARRISON, E. (2008). Economic crisis may strain U.S.-China relations. *Reuters*, 31.12.2008.
- GURRIA, A. (2009). Open markets in a time of crisis. [Erişim Adresi]: <http://www.oecd.org/document/54/0,3343,en_2649_34487_42320054_1_1_1_1,00.html>, [Erişim Tarihi: 18.03.2009].
- HALLIDAY, F. (1988). Three concepts of internationalism. *International Affairs*, 64 (2), 187-198. ss.
- HIGGOTT, R., PHILLIPS, N. (1999). The limits of global liberalisations: lessons from Asia and Latin America. Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation. CSGR Working Paper No 22/98. [Erişim Adresi]: <<http://www.warwick.ac.uk/fac/soc/CSGR>>, [Erişim Tarihi: 08.02.2009].
- HOLBRAAD, C. (2003). *Internationalism and nationalism in European political thought*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- HOLTON, R.J. (1998). *Globalization and the nation state*. St. Martin's Houndmills: Macmillan Press.
- HÜRRİYET. (2009a). Dünya Bankası'ndan tüm dünyaya kötü haber. [Erişim Adresi]: <www.hurriyet.com.tr>, [Erişim Tarihi: 23.04.2009].
- HÜRRİYET. (2009b). Ayaklanma uyarısı. [Erişim Adresi]: <www.hurriyet.com.tr>, [Erişim Tarihi: 28.03.2009].

- HWEE, Y.L. (2005). Realism and reactive regionalism: where is East Asian regionalism heading?. UNISCI Discussion Papers. [Erişim Adresi]: <<http://revistas.ucm.es/cps/16962206/articulos/UNIS0505230008A.PDF>>, [Erişim Tarihi: 23.02.2009].
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (IMF). (2009). *World economic outlook update*. January 28.
- KIRSHNER, J. (2003). Money is politics. *Review of International Political Economy*, 10 (4), 645-660. ss.
- LAWLER, P. (2005). The good state: in praise of 'classical' internationalism. *Review of International Studies*, 31, 427-449. ss.
- LEVINSON, M. (1999). Global is as global does?. *The Nation*. [Erişim Adresi]: <<http://www.thenation.com/doc/19991206/levinson/2>>, [Erişim Tarihi: 22.02.2009].
- LIEBIG, K. (2007). Global economic imbalances: a need for global governance beyond the G-8?. FES Conference Report. [Erişim Adresi]: <www.fes.de/globalization>, [Erişim Tarihi: 18.02.2009].
- MODY, A., SARAVIA, D. (2008). Does democracy impede the speed required by financial markets?. IMF Working Paper No WP/08/276. December 2008.
- NANTO, D.K. (2008). The U.S. financial crisis: the global dimensions with implications for U.S. policy. CRS Report for Congress, Order Code RL34742. 25.11.2008.
- NAVARI, C. (2000). *Internationalism and the state in the twentieth century*. New York: Routledge.
- NGLS. (1999). UNCTAD, civil society respond to the global crisis. United Nations Non Governmental Liaison Service (NGLS). [Erişim Adresi]: <www.un-nxls.org/orf/pdf/32crisis.pdf>, [Erişim Tarihi: 19.02.2009].
- OECD. (2008). *Economic survey of the United States 2008*. Policy Brief. December.
- OECD. (2009a). OECD principles on exchange of information for tax purposes: a model for bilateral conventions. [Erişim Adresi]: <http://www.oecd.org/document/31/0,3343,en_2649_34487_42402911_1_1_1_1,00.html>, [Erişim Tarihi: 24.03.2009].
- OECD. (2009b). Globalisation and emerging economies. Policy Brief, March 2009.
- PHILLIPS, N. (1998). Globalisation and the paradox of state power: perspectives from Latin America. Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, CSGR Working Paper No 16/98. [Erişim Adresi]: <<http://www.warwick.ac.uk/fac/soc/CSGR>>, [Erişim Tarihi: 26.02.2009].
- PUTIN, V. (2009). Konuşma Metni. [Erişim Adresi]: <www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=12087>, [Erişim Tarihi: 18.02.2009].
- ROBERTSON, R. (1992). *Globalization: social theory and global culture*. London: Sage.
- RODRIK, D. (2009a). A plan B for global finance. [Erişim Adresi]: <http://www.economist.com/node/13278147?story_id=13278147>, [Erişim Tarihi: 02.12.2010].
- RODRIK, D. (2009B). Growth after the crisis. [Erişim Adresi]: <<http://www.hks.harvard.edu/fs/drodrik/Research%20papers/Growth%20after%20the%20crisis.pdf>>, [Erişim Tarihi: 02.12.2010].
- ROGERS, P. (2008). The tipping point? ORG international security report 2008. Oxford Research Group. [Erişim Adresi]: <www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/books/pdf/thetippingpoint.pdf>, [Erişim Tarihi: 12.02.2009].
- ROTHBARD, M.N. (2000). *America's Great Depression. 5. Edition*, Auburn: Mises Institute.
- RUDE, C. (2008). The global financial crisis: what needs to be done?. FES Briefing Paper No 12. [Erişim Adresi]: <www.fes-globalization.org>, [Erişim Tarihi: 15.02.2009].
- SALLY, R. (2008). The political economy of trade-policy reform: lessons from developing countries. *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 2 (2), 55-96. ss.
- SAMANS, R. (2008). Transitioning to a new U.S. international economic policy. Center for American Progress. [Erişim Adresi]: <www.americanprogress.org>, [Erişim Tarihi: 19.02.2009].
- SHILLER, R.J. (2010a). Engineering financial stability. [Erişim Adresi]: <<http://www.project-syndicate.org/commentary/shiller69/English>>, [Erişim Tarihi: 02.12.2010].
- SHILLER, R.J. (2010b). A crisis of understanding. [Erişim Adresi]: <<http://www.project-syndicate.org/commentary/shiller70/English>>, [Erişim Tarihi: 02.12.2010].

- SÖNMEZ, S. (2002). Küreselleşme ortamında kamu işletmeciliği için bir strateji oluşturulabilir mi?. *Türkiye 13. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı 29-31/05/2002*, Zonguldak, 395-423. ss.
- STIGLITZ, J.E. (2008a). The fruit of hypocrisy. [Erişim Adresi]: <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/sep/16/economics.wallstreet>>, [Erişim Tarihi: 02.12.2010].
- STIGLITZ, J.E. (2008b). Global financial crisis. [Erişim Adresi]: <<http://www.stwr.org/global-financial-crisis/joseph-stiglitz-crisis-points-to-need-for-new-global-currency.html>>, [Erişim Tarihi: 02.12.2010].
- TEPE, F.F., KARATAY, A. (2005). September 11 globalization and world peace. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 189-199. ss.
- UNITED NATIONS (UN). (2009). *Global economic crisis: systemic failures and multilateral remedies*. Geneva, New York: UNCTAD Secretariat.
- ÜNAL, A., KAYA, H. (2009). *Küresel kriz ve Türkiye*. İstanbul, Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi. [Erişim Adresi]: <www.ekopolitik.org>, [Erişim Tarihi: 18.02.2009].
- WALTZ, K.N. (1979). *Theory of international politics*. New York: Random House.
- WALTZ, K.N. (2000) Structural realism after the Cold War. *International Security*, 25 (1), 5-41. ss.
- WILKENS, A. (2008). The Global financial crisis: opportunities for change. Open Democracy. [Erişim Adresi]: <<http://www.opendemocracy.net/article/the-global-financial-crisis-opportunities-for-change>>, [Erişim Tarihi: 22.02.2010].
- YILMAZ, L. (2007). Dünya ekonomisinin görünümü. *Bütçe Dünyası*, 2 (26), 50-57. ss.